

In de serie Freestyle van de Bond van Nederlandse Architecten (BNA) schrijven architecten openhartig over hun geheime fascinaties. In deze vijfde editie, Koppen, verkennen Marjolein van Eig en Lidwine Spoormans het fenomeen 'kopgevel'. De twee auteurs hebben een reis door de drie grote Nederlandse steden gemaakt (Amsterdam, Rotterdam en Den Haag) en onderweg nauwkeurig gekeken naar 'het aanzien' van de kopgevels in de verschillende tijdperken. De boeiende verzameling van typologieën die hieruit voort is gekomen wordt gepresenteerd in deze publicatie.

The Freestyle series of the Royal Institute of Dutch Architects (BNA) gives architects the opportunity to write candidly about their secret fascinations. In this fifth edition Marjolein van Eig and Lidwine Spoormans explore End Walls. The authors visited three major Dutch cities, Amsterdam, Rotterdam and The Hague, and carefully investigated the aspects of end walls from different periods of time. The result is the fascinating collection of typologies presented in this publication.

BNA
BNAonderzoek

Postbus 19606 1000 GP Amsterdam
T 020 555 36 66 www.bna-onderzoek.nl

05

freestyle **koppen / end walls**

koppen / end walls

Marjolein van Eig & Lidwine Spoormans

freestyle **05**

Architects Marjolein van Eig and Lidwine Spoormans both studied at Delft University of Technology.

Under the name Studio LS, Lidwine Spoormans works on design and research assignments that focus on the transformation of existing buildings. She also teaches at TU Delft, specializing in heritage and housing.

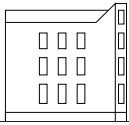
BureauVanEig founder Marjolein van Eig's designs typically involve the reuse and interpretation of archetypes; she carefully and logically situates her buildings in our time. Marjolein also writes about architecture for, among others, ArchiNed, HP/DeTijds and de Architect.

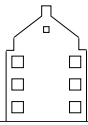
KOPPEN
END WALLS

Het Aanzien van de Kopgevel in de Woningbouw
Aspects of End Walls in Housing

Marjolein van Eig & Lidwine Spoormans

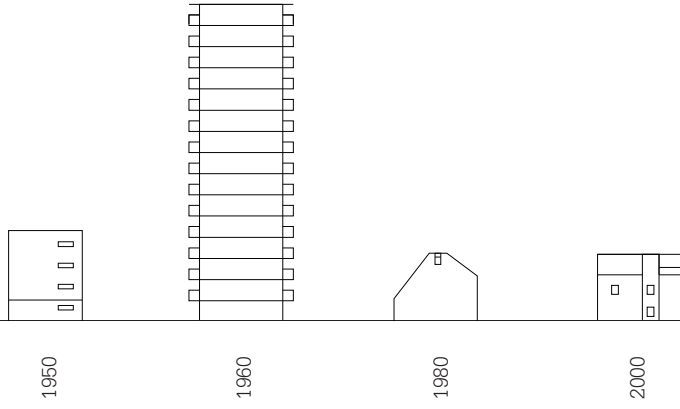
1900

1930

1950

KOPPEN

Het Aanzien van de Kopgevel in de Woningbouw

Kopgevels? Wat zijn dat? Tijdens het samenstellen van deze publicatie stelden heel wat mensen ons die vraag, terwijl je kopgevels toch overal om je heen ziet. Iedere woonwijk in Nederland staat er vol mee. Kopgevels vormen het einde van een rijtje huizen. En gezien het enorme aantal woonwijken met rijtjeshuizen in Nederland, zijn het er een heleboel.

In 2004 schreef de Amerikaanse criticus en curator Aaron Betsky naar aanleiding van een tentoonstelling in het NAI (tegenwoordig Het Nieuwe Instituut, red.) over het wonen in Nederland tussen 1850 en 2004: 'Wat het karakter en gezicht van Nederland bepaalt zijn niet de paleizen of kantoren, opera-gebouwen of monumenten, maar de geleefde collectieve realiteit waarin de bewoners van dag tot dag wonen. De gebouwde ruimtes zijn aantrekkelijk vanwege de helderheid van de ontwerpen en de vanzelfsprekende alledaagse eenvoud.'

END WALLS

Aspects of End Walls in Housing

End walls? What are they? We were asked that question a lot during the preparation of this publication, and yet there are end walls everywhere. They are rife in every residential area in the Netherlands. End walls are the walls at the end of rows of dwellings. And given the huge number of residential areas that feature terraced houses in the Netherlands, there are a lot of them.

On the occasion of a 2004 exhibition at the NAI (now Het Nieuwe Instituut, ed.), American critic and curator Aaron Betsky wrote about housing in the Netherlands between 1850 and 2004: 'It's not palaces or offices, opera houses or monuments that decide the character and identity of the Netherlands, but rather the lived, collective reality in which its inhabitants reside from day to day. The built-up areas are attractive because of the clarity of their design and their natural, unremarkable simplicity.'

Het is deze keurige Nederlandse, alledaagse vanzelfsprekendheid die ons fascineert en die treffend tot uitdrukking komt in de kopgevels van woningen. De gevels vormen als het ware het gezicht, de typerende doorsnede van het blok. De manier waarop ze zijn vormgegeven zegt iets over de tijd waarin ze zijn gebouwd. Kopgevels kunnen mooi zijn door reliëf, compositie, lichtval of het gekozen materiaal. Sommige zijn nietszeggend, andere armoedig.

Voor de opdrachtgever betekent de kopgevel een kostenpost. Bij voorkeur maakt hij er zo weinig mogelijk, met zo min mogelijk ramen erin. Ook de bouwfysicus heeft ze liever niet. Hij denkt bij het grote gevelvlak aan warmte-verlies, zeker als er veel openingen in zitten. De stedenbouwkundige wil juist wel ramen, want die bieden uitzicht op de straat. Sociale controle helpt hangplekken in een buurt voorkomen. De architect is enthousiast over vlakverdeling, materiaalgebruik en over woonkamers met uitzicht rondom.

It is this neat, Dutch, unremarkable naturalness that fascinates us, and it is aptly reflected by the end walls of dwellings. End walls are identifying features, as it were, typical slices of blocks. Their exterior design tells us something about the era in which they were built. End walls can be beautified using reliefs, composition, incidence of light or by the choice of materials. Some are unremarkable, others shabby.

Clients consider end walls mere debit items – they prefer to build as few as possible; the fewer windows, the better. Building physicists prefer not to have any end walls at all – large façade surfaces, especially ones with many openings, equal heat loss. Urban planners want lots of windows, overlooking the streets – social control helps to keep the neighbourhood safer. Architects are inspired by composition, the use of materials and living rooms with views to all sides.

Constructief gezien is de kopgevel eigenlijk altijd een dragende wand. Of het gemakkelijk is er gaten in te maken, hangt af van het gekozen bouwsysteem. Soms nemen bewoners het heft in eigen handen. Ze verfraaien zelf 'hun' kopgevel en voegen kunst of kleur toe.

In deze Freestyle-publicatie brengen we onze fascinatie voor kopgevels in beeld. We zijn op zoek gegaan naar aansprekende voorbeelden in drie grote steden: Amsterdam, Den Haag en Rotterdam. In verschillende woonwijken hebben we kopgevels gefotografeerd. Die wijken onderscheiden zich door een type woning dat in een bepaalde periode veel werd gebouwd:

1900	stadswoning
1930	portiekwoning
1950	doorzonwoning
1950	portiekwoning
1960	galerijwoning
1980	crisiswoning
2000	vinexwoning

In terms of construction, end walls are always load-bearing. Whether or not it is easy to drill holes in them depends on the building system. Sometimes people take matters into their own hands. They decorate 'their' end walls themselves, adding art or colour.

This Freestyle publication focuses on our fascination with end walls. We went looking for interesting examples in three major cities: Amsterdam, The Hague and Rotterdam. We photographed end walls in various residential areas that featured dwelling types built in a given time period:

1900	town house
1930	walk-up flat
1950	terraced housing
1950	walk-up flat
1960	gallery flat
1980	crisis housing
2000	vinex housing

De kopgevels zijn overhoeks in beeld gebracht zodat ook de rest van het blok te zien is. Per periode hebben we in iedere stad zestien koppen geselecteerd. De reeksen tonen de logica van het type aan en de verschillen binnen het type. De essentie van ieder type hebben we verbeeld in een abstracte tekening. Verder is van de drie steden de stedenbouwkundige situatie getekend, de habitat van de kopgevel.

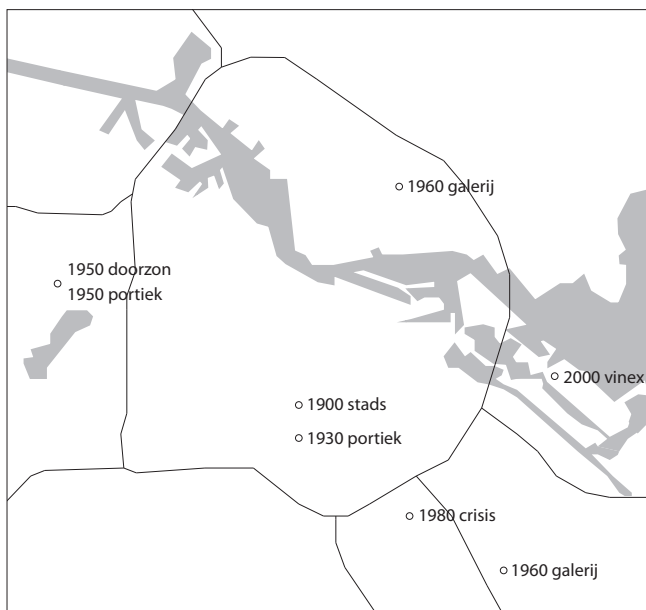
The end walls are shown diagonally to include the rest of the block. We selected 16 end walls per time period in each city. These ranges show the logic and variety in the types of end wall. The essence of each type is represented by an abstract drawing. In addition, we outlined the urban situation in each of the three cities: the end walls' habitats.

3
Steden
Cities

7
Tijden
Time Periods

21
Wijken
Residential Areas

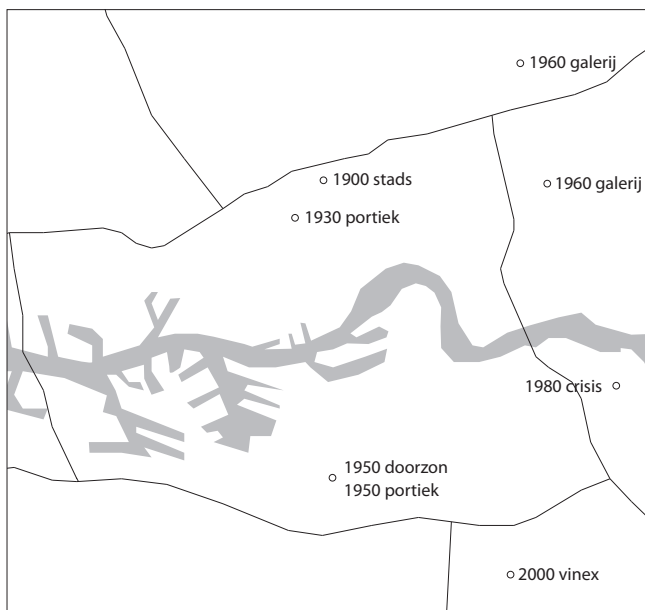
336
Koppen
End Walls

Amsterdam

Den Haag

STADSWONING
TOWN HOUSE

1900

STADSWONING 1900

We beginnen ons verhaal aan het einde van de negentiende eeuw, voordat in 1901 de Woningwet werd ingevoerd. In deze periode richtten speculatieve woningbouwers de straten in. Zij kochten stukjes grond en bouwden daar vervolgens een paar woningen op. Een architect kwam er niet altijd aan te pas. De kwaliteit van de bebouwing wisselde bovendien sterk. Arbeiders zaten opeengepakt in volle wijken terwijl gegoede burgers leefden in ruime straten, omringd door veel groen. Auto's, fietsen en trams waren er nauwelijks.

Situatie

De kopgevel van de stadswoning maakt deel uit van een gesloten bouwblok. De straten in een stadse wijk zijn smal. Het bouwblok heeft vaak een afgeknotte hoek en de kopgevel staat veelal direct tegen de volgende rij woningen aan. Daardoor lijkt eerder sprake van een hoekblok dan van een kopgevel. In andere gevallen vormt een gemetselde tuinmuur of garage de overgang tussen de kopgevel en de volgende woning.

TOWN HOUSE 1900

Our story begins in the late nineteenth century, before the introduction of the 1901 Housing Act. At the time, speculative house builders designed the streets. They bought plots and subsequently built a couple of houses on them. This didn't always involve an architect and the quality of the buildings varied greatly. Workers were crammed into crowded neighbourhoods, while wealthy citizens lived on spacious streets, surrounded by greenery. There were hardly any cars, bicycles or trams.

Situation

The town house end wall is part of a closed block. The streets are narrow in urban neighbourhoods. Blocks often have truncated corners; end walls are usually built directly against the adjacent row of houses. As a result, they look a lot like corners of blocks. In some cases a brick garden wall or garage links the end wall to the next house. These end walls always directly border the pavement.

De kopgevel grenst altijd direct aan de stoep.

Aanzien

Van de negentiende-eeuwse kopgevel werd werk gemaakt. Materiaal was in die periode kostbaar, arbeid niet. Daarom kon de opdrachtgever geld uitgeven aan de uitzondering, het ornament. De kopgevel profiteerde daarvan. Dit type kop valt op door de aandacht voor de vormgeving. Er zijn veel ramen en details. Je ziet een plint, een daklijst, een torentje of balkon en vaak zijn er horizontale banden. Een groot dicht vlak waarborgt de stabiliteit. Dit vlak is vaak de enige aanwijzing dat het om een kopgevel gaat. Op de vervanging van enkele kozijnen na hebben bewoners weinig veranderd in de loop van de tijd. Geen enkele gevel is hetzelfde en de variatie is rijk, toch blijft het aanzien over het geheel gelijk.

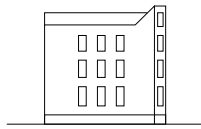
Door de positie in een gesloten bouwblok en de rijke vormgeving is de negentiende-eeuwse kopgevel nauwelijks als kop te herkennen.

Aspect

Nineteenth-century end walls are elaborate. Material was expensive at the time, labour was not. The client was therefore in a position to spend money on the exception, the ornament. This was a good thing for the end wall.

This type of end wall is striking due to the trouble taken over the design. There are lots of windows and details. There are plinths, cornices, turrets or balconies, and often there are horizontal bands. They have large, closed surfaces to ensure stability. This surface is often the only indication that an end wall is actually an end wall. Besides replacing some of the window frames, residents have altered little over time. No end wall is the same and the variety is rich, yet the general aspect remains consistent.

Its position in a closed block and its rich design make the nineteenth-century end wall difficult to recognize.

‘Kijk mij, ik ben bijzonder - en minstens zo mooi
als die andere gevels!’

‘Look at me: I’m special – and
at least as beautiful as the other façades!’

De Pijp
Amsterdam

Statenkwartier
Den Haag

Liskwartier
Rotterdam

PORTIEKWONING
WALK-UP FLAT

1930

PORTIEKWONING 1930

Het portiek als woningtoegang ontstond in Den Haag en werd al snel overgenomen in andere steden. Via dit principe kregen hoger gelegen etagewoningen voor het eerst een eigen voordeur grenzend aan de openbare ruimte. De woningen werden ook voorzien van enig comfort. Eén gezin bewoonde bijvoorbeeld een hele verdieping, soms had een pand centrale verwarming en een warmwaterinstallatie. Voor de opslag van spullen hadden de bewoners op zolder een berging.

Situatie

De vooroorlogse portiekwoning komt voor in lange stroken en maakt deel uit van een (half open) bouwblok. De gevel staat direct aan de stoep of wordt omringd door een heg of hek. Waar de kopgevels in Den Haag en Rotterdam duidelijk herkenbaar aan de zijstraat staan, zijn ze in Amsterdam meestal onderdeel van een gesloten blok, zoals in de negentiende eeuw. De kopgevel verbindt dan twee rijen en er lijkt eerder sprake van een 'hoek' dan van een 'kop'.

WALK-UP FLAT 1930

Walk-up flats were first built in The Hague, with other cities following suit. These flats were the first to be provided with their own front door bordering on the public space. The dwellings also had a measure of modern comfort. Sometimes a single family inhabited an entire floor, and some buildings had central heating and hot water systems. Residents could store belongings in a box room in the attic.

Situation

Pre-war walk-up flats come in long rows that are part of a (semi-open) block. Their end wall borders the pavement, either directly or surrounded by a hedge or fence. In The Hague and Rotterdam end walls are clearly and recognizably located on side streets, while in Amsterdam they are usually part of a closed block, as in the nineteenth century. Such end walls connect two rows and look more like the corner of a block than an end wall.

Aanzien

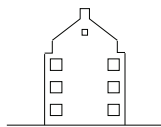
De kopgevel uit de jaren dertig heeft een vriendelijke uitstraling. Raampartijen zijn nauwkeurig geplaatst ten opzichte van elkaar en de meestal royale kap versterkt de huiselijkheid. In de detaillering is de bouwstijl uit de jaren dertig duidelijk herkenbaar aan plinten, daklijsten en soms gevelbanden. Af en toe piept een balkonnetje of erker naar buiten en dat geeft de gevel nog meer gezicht. Bij de aansluiting van lateien, balkonafdekkingen en dakgoten zijn in veel panden bouwfysische problemen ontstaan; hier is herstel te zien. In Amsterdam, in het gesloten bouwblok, is de kopgevel nog eens extra aangezet; vaak is een bijzondere erker of torentje toegevoegd.

De typologie van portiekwoningen vormt de opmaat naar stapeling en herhaling van dezelfde woon-eenheden, zoals na de oorlog is gerealiseerd. Bouwwijze, materiaalgebruik en vormtaal zijn echter nog traditioneel. Hierdoor heeft de kop uit de jaren dertig een volwaardige gevel met de uitstraling van een huis.

Aspect

The 1930s end wall looks friendly. Window frames carefully divide the surface and the usually generous roofs strengthen their domesticity. Details such as plinths, cornices and sometimes façade bands are clearly executed in the architectural style of the 1930s. Occasionally, a small balcony or bay window protrudes, giving the end wall even more expression. In many buildings, the transitions from lintels, balcony covers and gutters to the wall have caused problems in the physical construction, and the end walls show traces of repair in this regard. In Amsterdam, the end walls of closed blocks are even more emphasized, often featuring an unusual bay window or turret.

The typology of walk-up flats preludes the post-war accumulation and repetition of identical units. Construction, use of materials and design language, however, are still traditional. Therefore the 1930s end wall simply looks like the façade of a house.

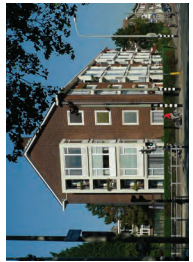
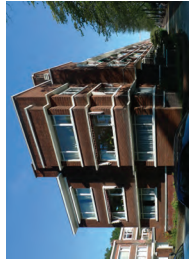
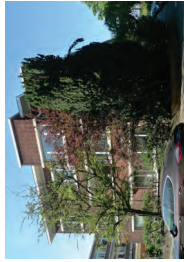

‘De jaren dertig kopgevel staat als een huis.’

‘The 1930s end wall is solid as a rock.’

Rivierenbuurt
Amsterdam

Benoordenhout en Laakkwartier
Den Haag

Blijdorp
Rotterdam

DOORZONWONING
TERRACED HOUSING

1950

PROF. MR. VICTOR HENRI
RUTGERSSTRAAT

SOTENHEER

geboren te Rotterdam op 11 september 1871 - overleden te Rotterdam op 11 september 1941 -
was een van de meest bekende en meest gelezen auteurs van de Nederlandse literatuur van de
20e eeuw. Hij schreef vele romans, verhalen en essays. Zijn bekendste werk is de roman 'De
Hemel en de Aarde' (1911) die een kritiek is op de christelijke religie.
Hij was ook een van de oprichters van de Nederlandse literaire beweging 'De Nieuwe
Gedachte' in 1911.

DOORZONWONING 1950

Na de Tweede Wereldoorlog kampte Nederland met grote woningnood. Overheden zetten uitbreidingsplannen op waarin wijken werden ontworpen volgens nieuwe stedenbouwkundige principes. Buurten kregen vorm vanuit de wijkgedachte, met een kern van voorzieningen voor bewoners. Er kwam een scheiding tussen wonen, werken, verkeer en recreatie. De stedenbouwkundige opzet was ruim en weids; dat bood veel plek aan voetgangers, groen en auto's. In die setting werden de eerste doorzonwoningen gebouwd.

Situatie

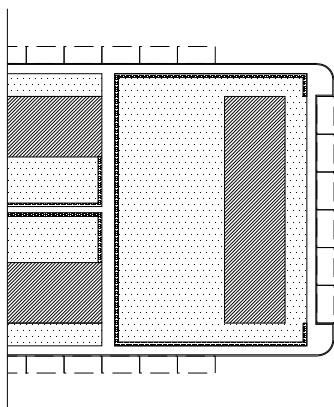
Doorzonwoningen staan in stroken, haaks ten opzichte van elkaar en netjes uitgelijnd. Met gemiddeld zes woningen zijn de blokjes kort. De koppen grenzen aan de stoep of worden omringd door een hoektuin met een heg. Staan ze wel direct aan de stoep, dan parkeren de bewoners ook daar. De stoep is smal en de buurt groen; je ziet veel bomen en tuinen in de wijk. Dankzij de overvloedige lucht en ruimte in het wijkontwerp spelen de kopgevels een belangrijke rol

TERRACED HOUSING 1950

After the Second World War, the Netherlands faced a severe housing shortage. Authorities established expansion plans, with residential areas designed according to new urban planning principles. Residential areas were built according to the district concept, around a core of facilities. Functions – living, working, traffic and recreation – were separated. The urban layout was spacious and expansive, with a lot of room for pedestrians, greenery and cars. In this setting, the first terraced houses with so-called 'through lounges' were built – their living rooms stretched from front to back.

Situation

This type of terraced housing comes in rows built at right angles and neatly aligned. Averaging six houses, the blocks are short. The end walls border the pavement or are surrounded by a hedged corner garden. If they border the pavement, residents park there, too. The pavement is narrow and the area green; there are many trees and gardens. The design of the neighbourhood allows for

in de stedenbouwkundige compositie.

Aanzien

Door de verhoudingen van deze kopgevel, de flauwe helling van de kap, de subtiele plaatsing en detaillering van een raam en de situatie met een hoektuin is de uitstraling soms eenvoudig prettig - een huis met een schoorsteen. De gevel blijft in veel gevallen echter nogal kaal. Bewoners en corporaties passen hem vervolgens op allerlei manieren aan. Soms met een opbouw of een nieuwe dakrand, soms wordt zelfs dat ene hoekraam nog dichtgemetseld. Blijkbaar is de stedenbouwkundige situatie kwetsbaar.

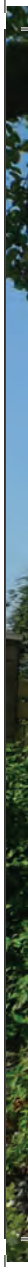
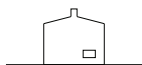
De nadruk ligt in de jaren vijftig op het huisvesten van zoveel mogelijk gezinnen. Eenvoud geldt als sleutelwoord. De kopgevel is daarvoor klein en alledaags, simpelweg het einde van een rijtje huizen.

abundant air and space and as a result, the end walls play an important role in the urban composition.

Aspect

The composition of these end walls, the gently sloping roofs, the well-chosen locations, the detailing of the window frames and the fact that they are sometimes in corner gardens result in a look that is sometimes simply quite nice – like a house with a chimney. In many cases, however, these end walls remained quite bare. Residents and corporations may subsequently have made adjustments, sometimes adding a superstructure or new eaves, and sometimes even bricking up the single corner window. Apparently, the urban situation was fragile.

In the 1950s, emphasis is on housing as many families as possible. Simplicity is the key. As a result, end walls are small and unremarkable: simply the end of a row of houses.

‘Deze kopgevel doet denken aan spruitjes,
zwart-wit foto’s en moeders met een
wandelwagen.’

‘This end wall brings to mind Brussels sprouts,
black-and-white photos and mothers with
strollers.’

Geuzenveld-Slotermeer
Amsterdam

Leidschendam
Den Haag

Pendrecht en Zuidwijk
Rotterdam

PORTIEKWONING
WALK-UP FLAT

1950

PORTIEKWONING 1950

Portiekwoningen in de jaren vijftig werden in dezelfde moderne stedenbouwkundige setting gebouwd als doorzonwoningen. Vanuit de wijkgedachte kwamen er verschillende woningtypes voor diverse doelgroepen. Na de oorlog groeide de vraag naar woningen snel en in portiekwoningen konden veel gezinnen efficiënt onderdak krijgen. Het aantal inwoners van deze wijken werd standaard gesteld op maximaal 20.000.

Situatie

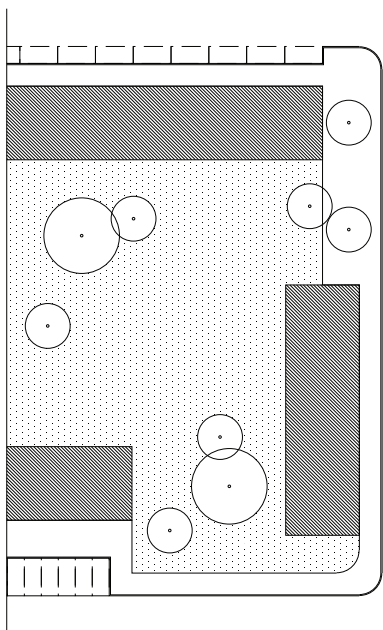
De portiekwoningen staan in een open bouwblok met andere, gelijke blokken, in een stempelvekaveling haaks ten opzichte van elkaar. Ze verspringen ten opzichte van de rooilijn. Een blok telt gemiddeld zes woningen per laag. De kopgevel staat direct aan de stoep of grenst aan struiken dan wel gras. De opzet is weids en groen. De kopgevel krijgt veel ruimte en is duidelijk herkenbaar in het straatbeeld. Door de veelvuldige herhaling zie je overal dezelfde koppen.

WALK-UP FLAT 1950

1950s walk-up flats were built in the same modern urban setting as terraced housing. The neighbourhood concept involved different dwelling types for various target groups. After the war, the housing demand grew rapidly and walk-up flats could efficiently accommodate many families. The maximum population of these neighbourhoods was standardized at 20,000.

Situation

These walk-up flats are in an open building block with other identical buildings, clustered at right angles to each other, positioned to create a staggered building line. Each building has an average of six dwellings per floor. The end wall borders directly on the pavement or on shrubs or grass. The layout is expansive and green. The end wall has a lot of space and is clearly recognizable in the streets. The frequent repetitions mean the same end walls are everywhere.

Aanzien

De uitstraling van deze kopgevel is ronduit sober. De gevel kenmerkt zich door dichte vlakken en kleine openingen. Soms is isolatie en stucwerk aangebracht. Technisch gezien natuurlijk een verbetering, maar hierdoor verdwijnt zelfs het reliëf van het metselwerk en blijft er weinig over om naar te kijken. Het is een kale gevel. Jammer, want op veel plaatsen biedt de omgeving volop ruimte en groen. Het uitzicht zou fantastisch kunnen zijn. De koppen uit deze periode zijn het meest geslaagd wanneer de ramen van de langsgevens de hoek omgaan, er een balkon aan hangt of het volume een reliëf bevat. Helaas zijn dat de uitzonderingen. Dakranden en kozijnen zijn soms vervangen en het metselwerk is schoon gemaakt.

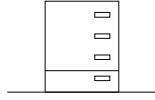
Grote hoeveelheden woningen systematisch bouwen is in de jaren vijftig van groot belang. De vormgeving en architectonische kwaliteit van de kopgevel krijgen daarbij geen prioriteit.

Aspect

These end walls are downright sober, characterized by closed surfaces and small openings. Sometimes insulation and stucco have been applied – a technical improvement of course, but as a result even the stonework relief is no longer visible, so there's not much left to look at.

It is a bare end wall – too bad, because many areas offer plenty of space and greenery. The view could be fantastic. End walls of this era are most successful when the windows in the side walls continue around the corner; when they have a balcony; or when the volume has a relief. Unfortunately, these are exceptions. Eaves and window frames have sometimes been replaced, and the masonry cleaned.

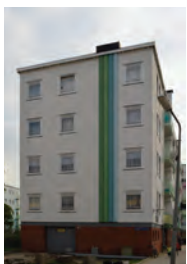
In the 1950s it was immanently important to systematically build large numbers of dwellings. Design and architectural quality of end walls had no priority.

‘De portiekkop uit de jaren vijftig is het kale,
lelijke broertje van zijn voorganger uit de jaren
dertig.’

‘The end wall of the 1950s walk-up block is
the bare and ugly little brother of its 1930s
predecessor.’

Geuzenveld-Slotermeer
Amsterdam

Moerwijk en Morgenstond
Den Haag

Pendrecht en Zuidwijk
Rotterdam

GALERIJFLAT
GALLERY FLAT

1960

GALERIJFLAT 1960

Na de introductie van portiekflats in de jaren vijftig raakten bestuurders enthousiast over de schaalvergroting van naoorlogse uitbreidingen. Het einde van de woningnood kwam in zicht, dat smaakte naar meer. Hoogbouw groeide in populariteit en zo werd de relatieve beslotenheid en saamhorigheid van de jaren vijftig-woonblokken een decennium later vervuild voor de 'totale ruimte' in een open groene parkverkaveling. Dankzij bouwtechnische ontwikkelingen kon op het gebied van hoogbouw ook steeds meer.

Situatie

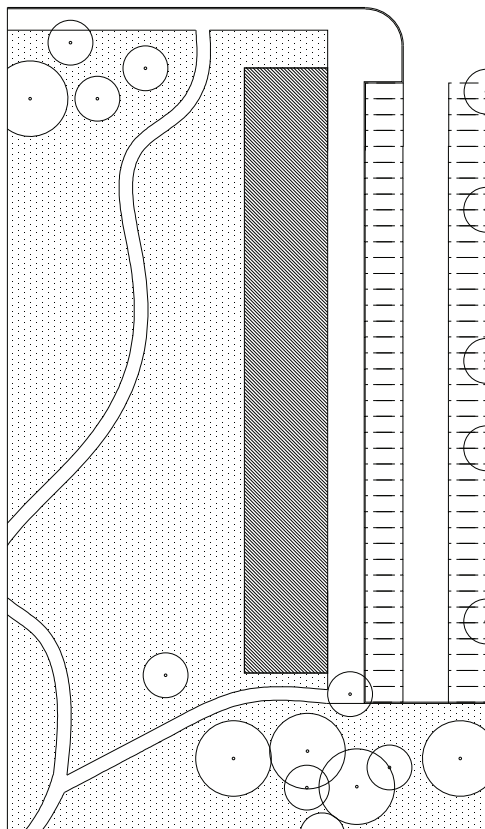
De galerijflat staat solitair in het groen. In de omgeving vind je meer flats, maar die zijn zo ver weg dat ze elkaar niet beïnvloeden. Door de grote hoogte en de open, parkachtige omgeving zie je de kopgevel al van verre. Binnen een wijk zijn ze vaak exact gelijk, wat desoriënterend werkt. De kopgevel wordt aan één kant begrensd door bomen, struiken en gras. Aan de andere kant ligt een grote parkeerplaats. Er staan veel hoge bomen, soms zo veel dat de gevels

GALLERY FLAT 1960

After the introduction of walk-up flats in the 1950s, cities went overboard upscaling post-war expansions. The housing shortage was approaching its end, and they were ready for more. The popularity of high-rises grew and after just ten years, the relative privacy and solidarity of the 1950s block was traded in for the 'total space' of an open, green park. Advances in technical engineering meant that the possibilities of high-rise building were on the increase as well.

Situation

The gallery flat stands alone in the green. There are other apartment buildings in the area, but they are so far apart that they don't affect each other. Due to their height and the open, park-like setting, end walls are visible from afar. Within a single district, end walls are often identical, which is disorienting. These end walls are bordered by trees, bushes and grass on one side, with a large parking lot on the other. There are many tall trees in the area, sometimes so many that the end walls are barely visible.

nauwelijks te zien zijn.

Aanzien

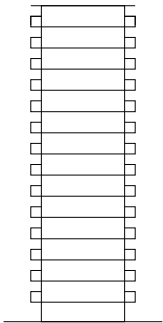
Deze kopgevels gelden als de rationele uitkomst van een betonnen bouwsysteem. Meestal zitten er geen ramen in, terwijl die juist een groots uitzicht zouden bieden. Waarschijnlijk is een uitzondering op het systeem functioneel gezien niet wenselijk. De uitstraling benadrukt de generieke kwaliteit van het gebouw, zonder aandacht voor de specifieke kwaliteit van woningen, hoek of kopgevel. De gesloten gevel draagt weinig bij aan de openbare ruimte. Een voorbijganger voelt zich nietig naast deze kale reus. Veel gevels zijn in een later stadium geïsoleerd en ingepakt. De spekband verdwijnt dan ook nog en daarmee de enige architectonische uiting. Soms fungeert de gevel als achtergrond voor een kunstuiting.

De galerijflat is gebouwd op het toppunt van standaardisatie en industrialisatie in de woningbouw. De kopgevel vormt de pure expressie van dat systeem.

Aspect

End walls such as these are the rational outcome of a concrete building system. Windows would offer great views, but there usually aren't any. Any exception to the system would probably be functionally undesirable. The appearance emphasizes the generic quality of the building, without regard for the specific quality of housing, corners or end walls. The closed ends walls contribute little to the public space. Passers-by feel tiny next to these bare giants. Many end walls have been insulated and wrapped at some later stage. These have even lost the stone band that was their only architectural feature. Sometimes the end wall acts as a backdrop for artistic expression.

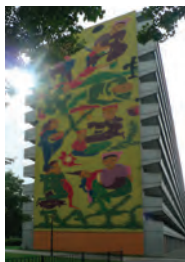
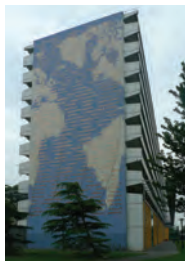
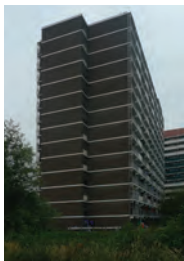
The gallery flat was built at the height of standardization and industrialization in housing. End walls are the pure expression of that system.

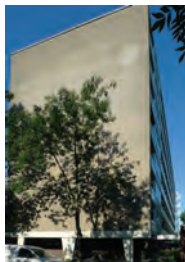

‘De galerijkop uit de jaren zestig torent als een
gesloten reus boven alles uit.’

‘A closed giant, the 1960s gallery end wall
towers over its surroundings.’

Buikslotermeer en Bijlmer
Amsterdam

Mariahoeve en Leidschendam
Den Haag

Ommoord en Prins Alexander
Rotterdam

CRISISWONING
CRISIS HOUSING

1980

CRISISWONING 1980

In de jaren zeventig nam de welvaart toe in Nederland. Er kwam kritiek op de onmenselijke schaal en het monotone karakter van de naoorlogse buitenwijken. Mensen woonden eigenlijk liever in een rijtjeshuis. De vormgeving van de wijk veranderde totaal: geen straat was meer recht. Na de welvaartsgroei volgde in de jaren tachtig een economische crisis. Architectuur in wijken en de stedenbouwkundige opzet verschaalden. Uiterlijk deed er niet langer toe, het ging erom goede woningen te maken voor gewone mensen.

Situatie

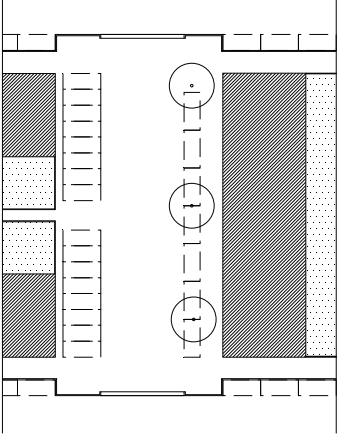
Het rijtjeshuis staat op een woonerf in een blok van minimaal zes woningen. De koppen eindigen vaak in een hoekig pleintje met parkeervakken haaks daarop gesitueerd. De gevel grenst meestal direct aan de stoep; voortuinen ontbreken of zijn ondiep. De achtertuin wordt afgeschermd met schuttingen. In de omgeving zie je weinig groen, veel verharding en een rommelig straatbeeld door de aanwezigheid

CRISIS HOUSING 1980

In the 1970s, prosperity increased in the Netherlands, as did criticism of the inhuman scale and monotonous character of the post-war suburbs. People actually preferred to live in terraced houses. The design of districts changed completely: not a single street was straight anymore. The 1970s prosperity was followed by the 1980s economic crisis. Architecture disappeared from neighbourhoods and urban designs. Appearances no longer mattered; the only thing that did matter was building good homes for ordinary people.

Situation

Terraced houses in 'home zones', known in Dutch as woonerven, constitute blocks of at least six dwellings. End walls often face blocky squares with parking spaces situated at a right angle. The end walls usually border directly on the pavement; if there are gardens, they are shallow. The backyard is fenced in. There's not much greenery around: instead, the area is stony and the streets look untidy because of the

van lantaarnpalen, verkeersborden en vuilnisbakken.

Aanzien

Hoewel de opzet van deze wijken was bedoeld om beter aan te sluiten bij de menselijke schaal, blijkt de uitstraling van de kopgevel in de jaren tachtig veelal stenig, eenduidig, armoedig en saai. De details zijn grof, evenals de verhoudingen. Hoe schuiner het dak hoe beter, dat zorgt nog voor enige expressie. Het metselwerk vertoont in veel gevels strepen bij de raamdorpels en wegens ontbreken van een plint oogt het vies bij de aansluiting met de stoep. Als er struiken staan of er is een kleine hoektuin, dan verbetert dat het aanzien. Soms hebben de bewoners versieringen aangebracht.

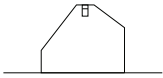
Het hoogste doel van de crisis-woning is goedkope, bereikbare woningen realiseren voor gewone mensen. Overdadige details of het gebruik van dure materialen zou daarmee strijdig zijn.

omnipresent lampposts, traffic signs and garbage cans.

Aspect

Although these neighbourhoods were designed to better reflect the human scale, most 1980s end walls look hard, uniform, shabby and dull. Details are coarse, and so are proportions. The more slanted the roof, the better: a slanting roof adds some expression at least. The masonry of many end walls is accented near the window sills and for lack of a plinth, the connection between the masonry and the pavement looks dirty. These end walls look better with shrubbery or a small corner garden. Some residents adorn their homes.

The 1980s single-family dwelling is primarily meant to provide cheap, accessible housing for ordinary people. Lavish details or the use of expensive materials would be counterproductive.

‘Er valt weinig te lachen bij de jaren tachtig
kopgevel.’

‘1980s end walls are not much fun.’

Duivendrecht
Amsterdam

Nieuw Waldeck en Houtwijk
Den Haag

Beverwaard
Rotterdam

VINEXWONING
VINEX HOUSING

2000

VINEXWONING 2000

In 1991 bracht het rijk de Vierde Nota Ruimtelijke Ordening Extra uit. Daarin gaf de overheid ruimte voor nieuwbouw aan de rand van grote steden. In 1995 werden woningcorporaties verzelfstandigd en bepaalde de markt voortaan grotendeels het uiterlijk van woningen. Volgens destijds populaire leefstijlonderzoeken verlangden burgers naar behoudende architectuur. Er kwam een standaard eengezinswoning in een rijtje, vaak gebaseerd op de minimaal voorgeschreven oppervlakte van ruimtes uit het Bouwbesluit. De opzet van de architectuur van een wijk en de woningen kwam vast te liggen in een beeldkwaliteitsplan.

Situatie

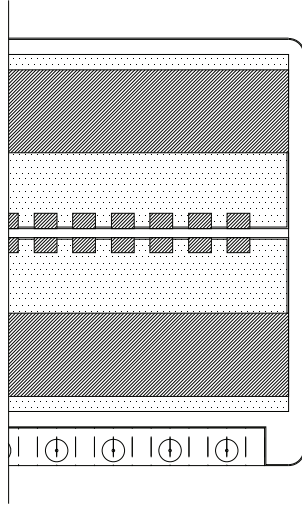
De VINEX woning staat in lange of korte blokken en in lange of korte straten. De openbare ruimte heeft een herkenbare vorm met singels, straten en pleinen. Rondom hun voortuin hebben bewoners een lage omheining aangebracht, de achtertuin schermen ze af met een hoge schutting of gemetselde tuinmuur.

VINEX HOUSING 2000

In 1991, the Dutch government published the Fourth Memorandum on Spatial Planning Extra (known as VINEX), earmarking large outer-city areas for new housing development. Dutch housing corporations were privatized in 1995 and from then on, the housing market would largely determine what dwellings would look like. According to the lifestyle research popular at the time, people wanted conservative architecture: standardized single-family dwellings in terraced rows, often based on the minimum required surface areas of the Building Code. The architectural designs of neighbourhoods and dwellings were established in spatial quality plans.

Situation

VINEX housing is built in long or short blocks on long or short streets. The public space is clearly recognizable, shaped by canals, streets and squares. Residents have put up low fences around their front yards and high fences or brick walls around their backyards.

Aanzien

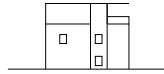
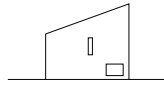
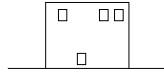
De VINEX kop is vlees noch vis. Wel heeft de architect duidelijk aandacht gehad voor de vormgeving. De VINEX kopgevel oogt zelden kaal, er gebeurt altijd iets. Vaak zitten er ramen in en de hoek valt op door bijvoorbeeld een erker, vlakindeling of entree. Met name een woningentree heeft een positief effect. Die brengt leven in de dwarsstraten en geeft de kopgevel meer aanzien dan een doorsnede van een rijtje huizen. De uitstraling is op het eerste gezicht gevarieerd, maar door de veelheid aan kleuren en vormen lijken de gevels toch allemaal op elkaar. De voorschriften in het beeldkwaliteitsplan verschillen duidelijk per wijk, ze dicteren de mate van diversiteit. Daardoor ontstaat samenhang per deelplan in materiaalgebruik, kleur en kapvorm. De detaillering is niet erg verfijnd.

VINEX wijken hebben soms de omvang van een middelgrote stad. De ontwikkelende partijen achtten het daarom noodzakelijk ieder deel een eigen identiteit te geven. Op die manier is de vinexkop het product van zowel massaliteit als diversiteit.

Aspect

The VINEX end wall is neither fish nor fowl, but the architect has clearly paid attention to its design. It is rarely bare, there is always something going on. It often has windows and corners are accentuated by, for instance, a bay window, an entrance or the composition of the façade. Front doors have an especially positive effect. They bring the side streets to life, and ensure that the end wall looks good, rather than like a slice through a terraced row of houses. End walls look dissimilar at first glance, yet the multitude of colours and shapes makes them seem the same. The requirements of the spatial quality plans clearly differ per district, and these dictate the level of diversity. This creates consistency in sub-plans with regard to the use of materials, colour and roof design. The detailing isn't very sophisticated.

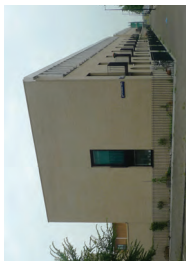
VINEX locations are sometimes as big as medium-sized cities. Developers therefore deemed it necessary to give each sub-location its own identity. As a result, the VINEX end wall is the product of both quantity and diversity.

‘De VINEX kop is kleurig, saai, gesloten, open,
kaal, druk, strak, postmodern, mooi, lelijk, groen,
stenig, vlak of met uitbouw.’

‘VINEX end walls are colourful, dull, closed,
open, bare, lively, prudent, postmodern,
beautiful, ugly, green, stony, flat, protruding.’

Ypenburg
Den Haag

HET AANZIEN VAN DE KOPGEVEL
Terugblik en Doorkijk

ASPECTS OF END WALLS
Review and Preview

HET AANZIEN VAN DE KOPGEVEL

Terugblik en Doorkijk

In de twee jaar waarin we onderzoek deden voor deze publicatie zagen we meer dan 500 kopgevels. Met camera in de hand struinden we drie steden af - in de auto, op de fiets, al rennend. Kopgevels staan uiteraard niet alleen op de locaties die wij bezochten, ze zijn overal. En als je ze eenmaal ziet, zie je ze nooit meer niet.

Strategische plek

Kopgevels staan vaak op plaatsen waar allerhande 'straatrommel' samenkomt. Denk aan verkeersborden, elektriciteitskasten, parkeerautomaten, fietsenrekken, stoplichten, lantarenpalen, straatnaamborden, parkeerplaatsen en afvalcontainers. De kopgevel lijkt er geknipt voor: de hoek van de straat is een strategisch handige plek in de wijk. Die borden, lichten en containers moeten natuurlijk ergens staan, maar de hoge concentratie is wel jammer. Zeker in buurten waar al weinig aandacht is besteed aan het ontwerp van de kopgevel draagt een rommelige omgeving

ASPECTS OF END WALLS Review and Preview

In the two years we spent doing research for this publication we saw more than 500 end walls. Camera in hand, we explored three cities - by car, by bike, on foot. Of course there are more end walls than the ones we visited, they are everywhere. And once you've noticed them, they can't be overlooked.

Strategic location

End walls are often the background to all sorts of 'street clutter' such as road signs, electrical enclosures, parking meters, bike racks, traffic lights, lampposts, street name signs, parking lots and waste containers. The end wall is just the place to put them: on a street corner, strategically located within the neighbourhood. Signs, lights and containers must, of course, be put somewhere, but the present high concentration is unfortunate. Especially in areas where little attention has been paid to the design of the end wall, a cluttered environment contributes to the shabbiness of the streets.

bij aan een armoedig straatbeeld.

Aanzien

Alle kopgevels uit de verschillende tijden in ogenschouw nemend kunnen we stellen dat de negentiende-eeuwse veruit de rijkste is. Dit type onderscheidt zich in alles van zijn jongere broers en zussen. Er zitten de meeste ramen in en de detaillering is gevarieerd. De kop werd in vroeger tijden echt gevierd, een kans om lekker uit te pakken. De afwisseling is groot en de kwaliteit over het geheel constant. Deze kopgevels maken de hoeken in een buurt bijzonder.

De kwaliteit uit de negentiende eeuw is in de jaren dertig voortgezet, zij het in een meer sobere stijl. De archetypische vorm van het huis die deze gevel vaak laat zien, is typerend. Ook zitten er ramen en balkons in, soms erkers. In Amsterdam zie je de rijkste kopgevels uit deze periode. Decoratie en detaillering zijn soms zo vet dat het bijna kitsch wordt.

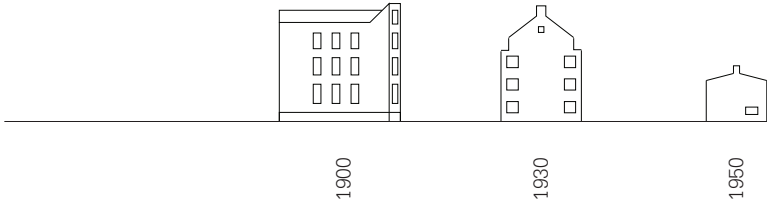
Na de jaren dertig ligt de nadruk steeds meer op efficiëntie en kostenbesparing. De aandacht voor de uitzondering neemt af, gevels

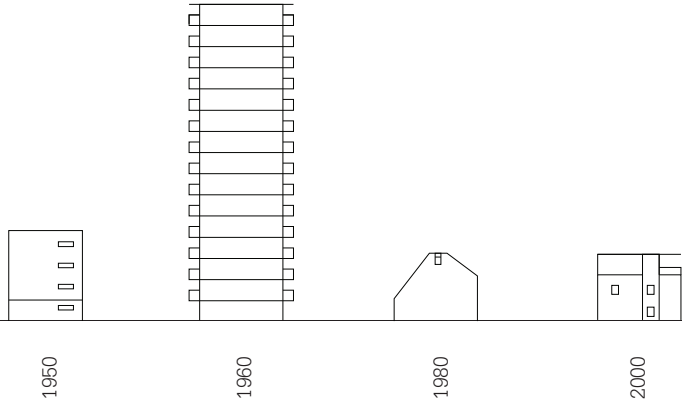
Aspect

Looking at end walls from different time periods, it's fair to say that those built in the nineteenth-century are the richest by far. This type contrasts sharply with its younger siblings. They have more windows and their detailing is varied. At the time, end walls were celebrated as a chance to let loose. There's a lot of variety and the quality is generally constant. These end walls make the corners in a particular district something really special.

The nineteenth-century level of quality is continued in the 1930s, albeit in a more sober style. Typically, the 1930s end wall has the archetypical shape of a house. There are windows and balconies, sometimes bay windows. The richest end walls from this era can be found in Amsterdam, sometimes with an overabundance of decoration and detailing, almost kitschy.

After the 1930s, the emphasis increasingly shifts to efficiency and economy. Attention to detail decreases; end walls are more and more bare. Corners are no longer marked to show their special

worden kaler. In plaats van de hoeken in een wijk te markeren vanwege hun bijzondere positie lijkt het of de uiteinden van huizenblokken worden genegeerd. En het gaat van kwaad tot erger: hoe groter de gevel, hoe minder expressie.

Deze ontwikkeling zet door in de jaren vijftig. Overheden en opdrachtgevers richten zich volledig op massaproductie, gestoeld op de principes van het modernisme. Vanuit functioneel oogpunt hebben ze geen reden om ramen te maken in de kopgevel en ornamentiek is in deze stijl niet aan de orde.

De technologische vooruitgang pakt in de jaren zestig megalomaan uit. De schoonheid van het systeem wordt gevierd in een waar mensenpakhuis. Rotterdam mag zich de koning van de galerijkop noemen, het kan haast niet functioneler. De rationaliteit van de kaalheid is bijna van een radicale schoonheid.

In de jaren tachtig ligt de focus in de woningbouw op de menselijke maat en de indeling van de plattegrond. Met als doel goede

position in the neighbourhood, and the ends of blocks begin to look neglected. This goes from bad to worse: the bigger the end wall, the less it expresses.

This trend continues in the 1950s. Governments and clients fully focus on mass production, based on modernist principles. From a functional point of view, they have no reason to include windows in an end wall: the style simply doesn't allow ornamentation.

In the 1960s, technological progress has megalomaniac results. The system's beauty is celebrated by building warehouses for people. Rotterdam can call itself the king of gallery flat end walls: they could hardly be more functional. The rationality of their bareness almost makes them radically beautiful.

In the 1980s, house-building zooms in on the human scale and the layout of the floor plan to make good homes for ordinary people. Spending money on beauty is inappropriate; as little as possible is spent on exteriors.

woningen te maken voor gewone mensen. Schoonheid is hierbij ongepast, aan de buitenkant wordt zo weinig mogelijk geld besteed. In de VINEX woningen van de jaren negentig komt weer aandacht voor de kopgevel en de hoek waar hij staat. De manier waarop architecten dat doen is niet altijd even uitgesproken. Er zitten in ieder geval weer enkele ramen in de gevel, soms een entree of erker. Er gebeurt iets.

Aandacht

Over het algemeen vinden wij dat de bijzondere positie die een kopgevel inneemt in het straatbeeld en de identiteit die hij aan een woonblok verleent, niet in verhouding staan tot de esthetische kwaliteit en aandacht die professionals eraan geven. Het lijkt erop dat we deze gevel een beetje zijn vergeten. De kop is een sluitpost in het ontwerpproces, zeker in de seriematige woningbouw.

De afgelopen jaren is, vooral in naoorlogse flats, geprobeerd met kunst kale kopgevels te verfraaien. Door er een gezamenlijk project met bewoners van te maken, wilden woningcorporaties sociale

In the 1990s, VINEX housing revives the focus on end walls and the corners they occupy. Not all architects address the issue equally explicitly. However, some end walls have windows in them, some a front door or a bay window. Things are happening.

Attention

Generally, we feel that the special position of end walls in the streets and the character they bring to a residential block are not in proportion to the aesthetic quality and attention that professionals give it. Apparently, the end wall is overlooked. It's an afterthought in the design process, especially in serial housing.

In recent years, efforts have been made to decorate bare end walls with art, particularly in post-war flats. Housing associations that want to address social problems in the neighbourhood ask residents to participate in joint projects. However, in many cases redecorating end walls is nothing but a makeshift measure, unable to solve the bigger, underlying problems. A neighbourhood isn't necessarily better off with art-adorned end walls.

1900

1930

1950

1950

1960

1980

2000

problemen in de wijk aanpakken. Maar een gevel opknappen blijkt in veel gevallen niet meer dan een lapmiddel voor een groter, achterliggend probleem. Een wijk gaat niet per se vooruit door een met kunst versierde gevel.

Kansen

Gelukkig doen zich ook nieuwe kansen voor. Het huidige renovatietijdperk biedt de kopgevel weer perspectief. Veel woningen uit de periode 1950-1980 raken verouderd. Materialen moeten worden geschilderd of vervangen. Ook woningplattegronden voldoen soms niet langer. Verder hebben woonblokken vooral een bouwfysische aanpassing nodig. Dit laatste wordt steeds belangrijker omdat alle huurwoningen van de corporaties in 2020 het energielabel B dienen te hebben.

Inpakken, een grotere entreehal toevoegen of het realiseren van een nieuw balkon geeft de kopgevel een andere uitstraling. Daar kan een straat of wijk enorm van opknappen. Soms is het zelfs noodzakelijk een bouwblok open te breken. Dan ontstaat een compleet nieuwe gevel die de buurt een ander gezicht geeft.

Opportunities

Fortunately, new opportunities are arising. The current renovation era may result in new light being shed on end walls. Many homes built between 1950 and 1980 are becoming obsolete. Materials have to be painted or replaced. Some dwelling layouts no longer meet our needs. Furthermore, the blocks are lacking in the building physics department, and need to be adapted. The latter is becoming increasingly important because all housing corporations' rental accommodations must meet the requirements of energy category 'B' by 2020.

Adding wall insulation, a larger entrance hall or a new balcony can change the appearance of end walls and do streets or neighbourhoods a world of good. Sometimes it may even be necessary to break open a building block. This creates a completely new end wall, which changes the character of the neighbourhood.

Preview

We consider this Freestyle publication a mere stepping stone towards more extensive research into the end wall phenomenon.

Doorkijk

Wij zien deze Freestyle-publicatie als een opstap voor uitgebreider onderzoek naar het fenomeen kopgevel. Doel is het aanzien van bestaande en nieuwe kopgevels te verbeteren. We willen architecten en woningcorporaties inspireren, maar ook bewoners die leven achter een kopgevel of er vanuit hun woning op uitkijken.

Renovatie en transformatie bieden kansen voor verbetering. Welke mogelijkheden zijn er? Wat werkt wel, wat niet? Heeft het zin een raam toe te voegen of een plint? Wie hebben daar baat bij? Wie gaat het betalen? En wat kan het opleveren?

Genoeg te doen.

Our aim is to improve the exterior of existing and new end walls. We want to inspire architects and housing associations, but also residents who live behind an end wall or overlook one from their home.

Renovations and transformations offer opportunities for improvement. What options are there? What works, what doesn't? Does it make sense to add a window or a plinth? Who will benefit? Who will pay? What will it yield?

There's plenty to do.

Colofon/Credits

Tekst en fotografie/Text and photography

Marjolein van Eig and Lidwine Spoormans

Tekst- en beeldredactie/Copy and image editing

Jutta Hinterleitner, BNA Onderzoek

Eindredactie/Copy editing

Ellen Meijer

Vertaling/Translation

InOtherWords, D'Laine Camp and Maria van Tol

Grafisch ontwerp/Graphic design

Thonik

Literatuur/Bibliography

J.P. Baeten, J. Berg and V. Patteeuw, GeWoon Architectuur 1850-2004 (Rotterdam: NAI Publishers, 2004)

N. Luning Prak, Het Nederlandse woonhuis van 1800-1940 (Delft: Delft University Press, 1991)

Hulsman B. and L. Kramer, Het rijtjeshuis (Amsterdam: Uitgeverij Nieuw Amsterdam, 2013)

Historische foto's/Historical photographs

- p.8: Bergsingel (postcard), 1916-1920, Municipal Archive Rotterdam
p.22: Uiterwaardenstraat, I. Geldmaker, 1950, Municipal Archive Amsterdam
p.36: Burgemeester Fockstraat, R. Knopper, 1957, Municipal Archive Amsterdam
p.50: Melis Stokelaan, W. Straatman, 1960, Municipal Archive The Hague
p.64: G.B. Shawplaats, A.de Herder, 1970, Municipal Archive Rotterdam
p.78: Laan van de Mensenrechten, Fotoburo Thuring, 1985, Municipal Archive The Hague
p.92: Anthony Fokkersingel, B. Mellink, 2002, Municipal Archive The Hague

Uitgever/Publisher

Bond van Nederlandse Architecten (BNA)

ISBN 978-94-6228-583-5

Maart/March 2015

Deze uitgave is mede mogelijk gemaakt door het BNA Onderzoekfonds/This publication was made possible by the BNA Research Fund.

BNAonderzoek

BNA Onderzoek

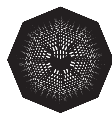
Postbus 19606

1000 GP Amsterdam

T 020 555 36 66

bna-onderzoek@bna.nl

www.bna-onderzoek.nl

Bureau Van Eig

STUDIO LS